

**Қори Низомуддин бин
мулла Ҳасан**

ИЛМИ АХЛОҚ

Тошкент

«Взвучи» нашриёти

Нашрга тайёрловчи Тешавой Зиёев.

Қори Низомуддин бин мулла Ҳасан.
«Илми ахлоқ». — Т.: Ёзувчи, 1993. — 16 б.

Ушбу рисола комил инсонни вояга етказиш, уни тарбиялаш масалаларига бағишланган. Унда қизиқ-қизиқ ҳикоялар орқали болалар одоб-ахлоққа ўргатилади. Китоб айниқса мактаб болаларига «одобнома» дарсларида асқотади. Рисолада фаний маълумотлар билан бирга йил, ойларнинг ҳафтача ҳисоби, йил фасллари­нинг ота-боболаримиз қўлаб келган номлари ва бошқа турли тарихий маълумотларга ҳам кенг ўрин берилган.

Қори Низомуддин бин Мулла Ҳасан. Этика.

ББК 87.717

4702620000—24 19—1993
М 362 (04)—93

ISBN 5—8255—0126—6

© Нашрга тайёрловчи Тешавой Зиёев.
«Ёзувчи» нашриёти, 1994 й.

Бисми-л-лоҳи-р-раҳмони-р-раҳим*

✓ Ахлоқ илми инсонларнинг яхши «хулқ»ларга чақируб ёмон хулқлардан қайтармоқ учун яхши хулқларнинг яхшилигини, ёмон хулқларнинг ёмонлигини баён қиладурган, билдирадурган бир илмдир. Ҳар ким ахлоқ илмини билиб амал қилса, бу дунёда азиз, охиратда шарофатлик бўлур. Ахлоқли яхши кишилар душманларини ҳам осонлик ила ўзларига дўст қилурлар. Инсонларнинг ҳайвонлардан фарқлари, айримлари ақл, илм, сўз, адаб, фикр, ахлоқ иладур. Шунинг учун дунёда «чин инсон бўлурман» деган кишиларга бу илмни ўқи-мак, «ахлоқ» йўлларини ўрганмак, яхши хулқ қайси, ёмон хулқ қайси — билмак, бир-биридан айирмак лозимдур. Агар бир кишининг ўзидан, ишидан, сўзидан бошқа кишилар озор топмасалар, яхши хулқ деолур. Агар озор топадурган бўлсалар, ёмон хулқ деб аталур. Биз бу китобимизда яхши хулқларни аввал, ёмон хулқларни сўнг баён қилурмиз. Сизлар яхшиларини билиб олуб, ёмонларидан қочурсиз.

ЯХШИ ХУЛҚЛАР

✓ Поклик, ақл қадрин билмак, ўз динини суймак, вақтни бекор ўткармаслик, Оллоҳ таолога ибодат қилмак, ота-онасига итоат қилмак, қариндошларни иззату ҳурмат қилмак, тўғри сўзламак, муҳтожларга ёрдам бермак, саховат, юмшоқлик, очиқ юзлик, тавозуъ, шафқат, мурувват, буларнинг ҳаммаси яхши хулқлардандир.

ЁМОН ХУЛҚЛАР

Жаҳолат, ёлқовлик, қўрқоқлик, таассуб, ёлғончилик, ҳийлагарлик, ҳасад, исроф қилмак, мунофиқлик, беҳуда сўзламак, сир айтмоқлик, чақимчилик, зулм қилмак, ғазаблик бўлмак, буларнинг ҳаммаси ёмон хулқлардандир.

* Асар айрим қисқартиришлар билан нашр этилмоқда.

БОШНИ ПОК ТУТМАК

Бош баданнинг энг уст тарафидир. Инсонни инсон қиладурган ақли; ҳар нарсани кўриб ибрат берадурган кўзи; яхши сўзларни эшитиб яхшиликка чақирадурган, ёмон сўзларни эшитиб андан қочирадурган қулоқлари; инсоннинг даражасини тортуб кўрсатмакка тарозу бўлган тили бошидадур. Шунинг учун бошни тоза қилмак, ҳар вақт собун ила поқизалаб ювуб турмак шарияту ҳикмат юзасидан керак бир ишдир. Масжидларга, мактабларга, дору-л-фунунларга борганда озода салла ўраб бормак, озода дўфилар кийиб бормак бошнинг одобларидандур.

КЎЗНИ ПОК ТУТМАК

Кўз Оллоҳ таоло тарафидан бандаларига берилган зўр бир неъматдур. Бунинг қандай қадрли ва қийматли бир неъмат эканини кўздан маҳрум одамларнинг ҳолини кўриб фикр қилган ҳар бир одам яхши билур. Оллоҳ таоло ҳазратлари шундоғ улуғ давлатга эга қилгани учун шукр қилмак лозимдур. Ҳар бир нарсага ибрат кўзи ила боқмак, китоб дарсларини мутолаа қилмак, «маъноларини яхши фаҳм қилмак», яхшини ёмондан, оқни қорадан айирмак керак. Шариятимизда қарамак, ҳаром бўлган нарсаларга, бировнинг ёзган хатига қарамакни қайд этилгандир. Агар бир одам сўзлаб турган бўлса, кўзига бақрайиб қараб турмак ёки бошқа бир нарсага қараб турмак, бировнинг уйига борганда уй ичида бўлган нарсаларга анграйиб қолмак, кўчада юрганда аёғ остига қараб оҳиста юрмасдан, ҳар тарафга қараб юрмак, шаҳарнинг кўча ва бозорларинда беҳушга ўхшаб шолбираб юрмак, ажойиб иморатларни кўрганда, одам ўтуб турадурган йўл устида оғзини очуб тамошо қилиб турмак ақл юзасидан макруҳ ишлардур. Жонимдан азиз авлодларим, Оллоҳ таоло ҳазратлари ихсон этмиш бу неъматнинг шукрини ўрнига кетураман десангиз, ибратлик нарсаларга боқуб, фондасиз нарсаларга кўз нурини тўкмакдан сақлангиз.

ҚУЛОҚЛАРНИ ПОК ТУТМАК

Қулоқ ҳам Оллоҳ таоло ҳазратлари тарафидан берилган зўр бир неъматдур. Бунинг ила Қуръони каримни

эшитмак, ҳадиси шариф — Пайгамбаримизнинг сўзларини эшитмак, насихат — дунёю охиратга фойдаси бор бўлган сўзларни эшитмак учун яратилмишдур. Агар буларни эшитмакни хоҳламасдан, ҳар хил қабоҳат — «ёмон сўз», сафсата, шунга ўхшаш дунёю охиратда фойда бермайдурган сўзларга қулоқ солсак, қиёмат кунинда тилимизга муҳр босилганда, қулоқимизнинг гувоҳлиги ила шарманда бўлуб азобга қолурмиз.

БУРУН ВА ОҒИЗНИ ТОЗА ТУТМАК

Бурун тўғрисида ўзини тарбиясиз эканини билдурмасликни хоҳлаган болалар ҳар вақт фикр-фикр бурнини тортмакдан, бурнини бармоғи ила ковламакдан, мажлисда дастўмолга қаттиғ қоқмакдан, одамларнинг назарларида ёки ўнг қўл ила қоқмакдан ҳазар қилурлар. Зарур бўлмаса таом ёки бир нарсани искаб қарамак ҳам адабсизликдур. Шунга ўхшаш оғизни ҳам одоблари бордур. Маъносиз сўз сўзламаслик, дину миллатга фойда бўладурган бўлса, оғизни юммасликдур. Ҳар вақт оғиз ичини, тишларнинг ораларини тоза тутмак лозимдур. Тишу оғизни тоза тутмак лозим иш ўлдуғиндан миқвок қилмак суннат бўлмишдур.

ТИЛ ВА СЎЗНИ ПОК ТУТМАК

Утган азизлар: «Сўзлаганинг кумуш бўлса, тек турганинг олтун», — демишлар. Бу сўзга қараганда ҳар ерда сўзламасдан турмакка тўғри келаду. Лекин мақсудлари ўрунсиз сўзни сўзлаганингдан тек турганинг яхшироқдур демақдур. Ҳар нарсанинг ўлчови, ҳар ишнинг ўзига яраша махсус адаби бўлганга ўхшаш, сўзни ҳам ўлчови, адаби бордур.

Сўзга ёлғон қўшмак, кишини айбини сўзламак, кишининг номусига тегадурган сўзлар сўзламак, шунга ўхшаш ярамас сўзларнинг зарари келмасдан қолмас. «Кўб ўйла, оз сўзла. Фойдаси санга, зарари манга. Сўзинг яхши бўлса, сўзла, бўлмаса тек тур дейилмиш. Бировни сўкмангиз, масхара қилмангиз, ғийбат қилмангиз, тилингизни бундай сўзлардан сақласангиз саломат бўлурсиз», — демишлар. ✓

ҚУЛЛАРНИ ТОЗА ТУТМАК

✓ Қўлларнинг ҳам ўзига яраша одоби бордур. Мана ушбу ярамас ишларни ишлаган қўллар адабсиз қўллардан ҳисобланурлар. Ёнида ўтурган шерик ва ўртоғларини туртмак, китоб қўёдурган тахталарни қоқуб ўтурмак, кучи етадурган болаларни урмак, дойим икки қўлини чўнтагига сўқуб мутакаббир болаларга ўхшаб юрмак, домла дарс бериб турганда тирсагини тахтага, қўлини иягига тираб ўтурмак, қўлларини кир-ифлос қилиб, тирноқларини ўсдуруб юрмак, уйқудан турганда ёки бир ифлос нарсани ушлаганда қўлини покизалаб собун ила юмасдан идиш-асбобларни ушламак зўр адабсизлик ва гуноҳдур. ✓

ОЁҚЛАРНИ ТОЗА ТУТМАК

Оллоҳ таолонинг бандаларига берган неъматларининг яна бир зўри оёқдур. Оёқимиз ила юриб боруб ҳар бир керагимизни битирамиз. Мактаб, мадрасаларга боруб илм ўрганамиз, ота-оналаримизни хизматларини югуриб-югуриб қилиб келамиз. Мана шундай фоидалик ишларни қилмак учун Оллоҳ таоло ҳазратлари бизга бу зўр неъматни бермишдур. Агар бу дунёда биз ёмон йўлларга юрсак, қиёматда оёғимизни гувоҳлиги ила Оллоҳ таоло ҳазратларининг қаҳру ғазабларига гирифтор бўлурмиз. Оёғингиз ила бировни тефмангиз, бировнинг тарафига қараб узатмангиз, кирлатиб юрмангиз, ўғлонларим!

А Қ Л

✓ Ақл инсонларни бошқа ҳайвонлардан айирмиш бир (нур) ёруғликдурки, инсон анинг воситаси ила илм ва ҳунарларни билур. Бу оламда ҳамма [махлуқ] яратилмишларни бир-бирларига зулм-жабр қилмақлари [табий] тегли бир ишдур. Жаноби Ҳақ уларнинг ҳар бирларига душманларининг зарарларини қайтармаки учун шох, тиш, тумшук, тирноқ ва бошқа зарур қайтарадурган неъмат берганига ўхшаш инсонга ҳам бошқаларнинг зарар ҳужумларидан қутулмак учун ақл, идрок неъматини бермишдир. Инсон ақлни ишла-

тиб ҳар хил зарарларни қайтаруб фондаларини кузатиб ҳамма ҳайвонларни мусаххару асир қилмишдир. Бутун дунёдаги махлуқотларни ўз фондаси учун сақлашга ўргатмишдир. Ақлнинг қадру шарофатига Қуръон-и каримда далиллар кўбдур. Ҳар ишда, ҳар жойда ақлимизни йўлбошчи қилуб, ақлу фикр юрутуб иш қилмакка Қуръон-и карим амр қилур. Пайғамбаримиз алайҳис-салават ва-с-салом ҳазратлари: «Эй инсонлар, ақлингизга тавозуъ қилингиз! Жаноби Ҳақнинг буюрган ва қайтарганини ақлингиз ила билурсиз» — демишдир. Дарҳақиқат инсонда ҳар қандай шарофат ва фазилат бўлса, ҳаммаси ақлу фаросат ила ҳосил бўлгандур. Камолотнинг боши ҳам охири ақлдур. Жаноби Ҳақни билмак ва ани қудрату асарларини танимак ақл ила бўлур. Ақллик одамлар умид этмиш мақсудларига етишурлар. Ақлли одам бир ишни қилмасдан аввал ўйлаб чораю тадбирларини ҳозир қилуб қўюр. Ақлли одамлар бошларига ҳар қанча қайғу, кулфат, машаққат келса ҳам дину миллат хизматидан ва умумнинг манфаатидан ўзларини тортмаслар. Ақлли одамлар замонанинг хоҳишига мувофиқ ҳаракат ва саъй қилурлар. ✓

ДИН

✓ Дин Оллоҳ таоло ҳазратлари тарафидан юборилмиш жуда тўғри бир йўлдирки, инсонни дунёю охиратда саодатга етишдурур. Дин Оллоҳ таолога ибодат қилмак йўлларини баён қилур. Оллоҳ таолога ибодат қилмак икки хил бўлур, бири тан ибодати, иккинчиси руҳ ибодатидур. Тан ибодати: намоз, рўза, ҳаж, закотлардан иборатдур. Руҳ ибодати эса, дил ила қилинадурган ибодатдирки, Оллоҳ таоло ва пайғамбарларига иймону иътиқод этмак, Қуръон-и каримни ўқуб маъноларини фаҳмлаб дилни нурлантурмакдур. Ҳар ким бу икки ибодатдан ақча сарф бўлмайдурганни қилиб ақча сарф бўладурганни қилмаса, қиёматда жавобгар бўлуб Оллоҳ таолонинг азобига гирифтор бўлур. Инсоннинг ақли дин ила камолот топар. Дин одамнинг дилига марҳамат, шафқат, истиқомат, сабот уруғларини сочуб нафсимизни кибру манманликдан қутқарур ҳам инсонларга дўстлик, улфат-қариндошлик, ота ва онага ҳурмат, иззат қилмак йўлларини кўрсатуб юзимизга саодат эшикларини очур. Динни суймаган, дини учун жонни қурбон этмаган чин инсон эмасдур. ✓

ВАҚТ

Олтундан қадрлик, жавоҳирдан қийматлик нарса вақтдир. Вақт ҳар хил ҳодисаларнинг ўтуб турмакиндан иборатдур. Вақт сувдек оқиб турмакдур. Оқуб кетган сувни қайтаруб бўлмаганга ўхшаш ўтуб кетган вақтни ҳам қайтармак мумкин эмасдур. Шунинг учун бирор соат вақтни бекор ўткармасдан фондалик иш ишлаб қолмак керакдур.

Бу иш бизларга кейинги вақтларда зўр-зўр фондалар келтурур. Жаҳоннинг бугунги тараққийси, бугунги шавкату ободонлиги маърифатлик, ғайратлик инсонларнинг бу соат-ичинда минут қадар тинмай қилмиш ғайрату ҳаракатлари соясинда бўлмишдур. Бизни миллатнинг бу қадар жаҳолат қаронғулигида қолуб хор бўлмагига, ҳар бир миллатдан кейинда қолмагига сабаб катталаримизнинг азиз умрлари тўйларда ўтуб нафс-и аммолага [ўткир нафсга] қилу хизматчи бўлуб ўз фондаларини кузатганларидур. Шунинг учун бир дақиқа умрни ўрунсиз ерга сарф қилмак ҳаромдур. Киши ҳар кун қиладурган ишни мулоҳаза қилуб шунга қараб иш қилса, ҳеч бир вақт умри бекор ўтмас, ҳамма ишларини ўз тартиби ила қилуб битирур. Дунё юзинда ҳурсандлик ила умр кечирур. Азиз фарзандларим, ҳар бирингиз миллат болаларисиз. Миллат сизлардан ёрдам истаюр. Ғайрат қилингиз, вақт ўтмасун.

ИБОДАТ

Ибодат маъноси бандалиқдур. Бандалиқ эса, ялғуз Оллоҳ таоло ҳазратларина махсусдур. Оллоҳ таолодан ўзгаларга бандалиқ қилган кишини кофир дейилур. Ҳар бир буйруғуни қилуб ва қайтарган ишларидан қайтган кишини чин мўъмин ва мусулмон дейилур. Оллоҳ таоло бизларга дунёю охиратда фондаси бўлган ишларни буюруб, ҳар иккисинда зарарли бўлган ишлардан бизларни қайтарган. Масалан: намоз, рўза, ҳаж, закот, тўғрилиқ, тўғри сўз, марҳамат, шафқат, муруват, ёрдам, иттифоқ. Шунга ўхшаш ишларни фондалиқ бўлгани учун бизларга буюруб, ароқхўрлик, қиморбозлик, зиногарлик, ўғрилиқ, бировнинг ҳаққига тонмак, ваъдага хилоф турмак, ёлғончилик, шунга ўхшаш зарарли ишлардан бизларни қайтарган. Бунга кўра ҳар ким Оллоҳ таоло ҳазратларининг буюрганини қилмаса ва қайтарган ишидан қайтмаса, икки дунёда хор бўлур.

ИТОАТ

Итоат ота-онага бўюнсунмак, аларнинг буйруқларини ихлос ила қилмак ва қайтарганларидан қайтмакдур. Эй, ўғлонларим! Аларнинг буюрган ишларини қилмасдан кўнгилларини қолдурсангиз, Оллоҳ таолонинг ризосини тополмай хор ва ҳар кимнинг қошинда беъэтибор бўлурсиз. Оллоҳ таоло ҳазратлари, ота-оналаринга «уф» дема, кўнгиллари қолмасун, яхши сўз сўзлаб аларнинг кўнгилларини овла, деб буюрмишдир. Аммо **устодларингизга ортуғроқ итоат қилингиз.** Буюрган ишларидин асло чиқмангиз, чунки ота-оналарингиз сизларнинг баданларингизни тарбият қилурлар. Устозларингиз эса, сизнинг руҳларингизни тарбият қилур. Сизнинг икки дунёда иззатлик ва ҳурматлик бўлмакингизга устозингиз сабаб бўлур. Агар икки дунёда азизу обрўлик бўлайин десангиз, **ота-оналарингизни ҳам, устозларингизни ҳам кўнгилларини қолдурмангиз, ўғлонларим.**

ИЗЗАТ ВА ҲУРМАТ

Иzzату ҳурмат деб ўзидан катталарни сийламакни айтилуру. Ҳар кимга очиқ юзли, ширин сўзли бўлуб чин уламоларни, динимизга ёрдам бергучиларни, мактаб, мадраса ва масжид солувчиларни, фақиру муҳтожларга ёрдам қилгучиларни, етимларнинг ҳолина раҳм қилуб отаси ўрнига ота бўлгучиларни, дин-и Исломнинг тараққийсина ривож бергучиларни иззату ҳурмат қилингиз. Чунки сиз ўзингиздан улуғларни сийласангиз, сизни ҳам ўзингиздан кичиклар сийлаб иззату ҳурмат қилурлар. **Қайтарлик дунёдир.** Агар бир бола ота-онасини сийламаса, бир кун катта бўлуб, ота бўлса, боласи ҳам сийламас.

САДОҚАТ

Садоқат тўғри сўзлик демакдур, сўзига ёлгон аралашдурган кишиларни Оллоҳ таоло дўст тутмас, рост сўзли кишиларни ҳар ким суяр. Ва унга ҳар ким инонар, ҳар бир нарсага муҳтож бўлса, ҳар бир киши анга иноат [кўмак] ва ёрдам берур, ҳеч бир вақт хор бўлмас. Қадрли-ю қийматли киши бўлур. Ёлгончи ки-

шини Пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳи-с-салом: «ум-матим эмас» демишлар. Ёлғончи чин бахтсиз киши бў-лур. Ёлғончилик ҳеч бир динда дуруст эмас. Хулоса, ҳар ким ёлғончи бўлса, икки дунёда хор бўлур.

МУОВАНАТ

Муованат одамлар бир-бирларига ёрдам бермакдур. Бу дунёда кўб ишларни ёрдамсиз қилиб бўлмайдурган-ликни ҳар ким билур. Шунинг учун бир кишини кучи ета олмайдурган ишга ёрдам бермак дину ақл ювасидан ҳар бир инсонга кераклик бир ишдур. Магар гуноҳ ёки бир кишига душманлик ёки ўч олурға ёрдам эт-мак жаноб Ҳақ тарафидан қайтарилгандур. Агар бир одам бошқа бир одамга оғиру қатиг кунларинда ёрдам этса, ўзи ҳам шундай кунларга тушганда ёрдамчилари ва меҳрибонлари кўб бўлур. Агар бир киши шафқатсиз, меҳрсиз, марҳаматсиз бўлса, онинг бошиға ҳар қандай оғиру машаққат иш келса ҳам анга ҳеч бир киши ёр-дам бермас. Пайгамбаримиз салло-л-лоҳу алайҳи ва саллам демишларки, одамнинг яхшироғи одамларга фонда еткурадурганидур. Эй, ўғлум! Қўлингдан келган-ча ҳар бир кишига ёрдам қилсанг, Оллоҳ таолонинг ризосини топарсан.

САХОВАТ

Саховат молидан етим бечораларга бермакдур. Сахий киши Худо-йи таолонинг суюкли бандасидур. Саховатнинг зидди бахилликдур. Бахиллик хулқлар-нинг энг ёмонидур. Бахил киши қўлида бўлган моллар-ридан ўзи ҳам фойдасиз қолур. Бошқаларга фойдаси бўлмас. Бахилнинг моли меросдур. Узидан сўнг ўрун-сиз ерларга сарф бўлуб тезлик ила тамоm бўлур. Ба-хил кишини китоб ортган ҳайвонга ўхшатибдурлар. Устидаги юкидан ўзига фойда йўқтур. Саховат ёлғуз молда эмас, илмда ҳам бордур. Зероки, илмлик киши-лар илмсиз кишиларга қўлларидан келганча билдурмак айн-и саховатдур. Агарда билдурмакни хоҳламасалар, қиёматда Оллоҳ таолонинг қошинда жавобгар бўлур ва жазоланурлар. Утган замонда Хотам деган сахий киши ўтган, унинг исми қиёматғача яхшилик ила ёд қилинур. Эй болаларим, Сахийлик азизлик мартабаси-га еткурур.

ҲИЛМ

Ҳилм юмшоқ кўнгиллик демакдур. Ҳалим киши жоҳилу нодон кишилардан кўрган жабру зулмларга ва кўнгилни қолдурадурған ямон сўзларга чидар. Аччиғ ўрнига ҳилм, ўч олур ўрнига авф қилур. Бундай одамлар дунё ва охиратда масъуду роҳатда яшарлар. Ҳалим бўлмаған кишилар бекордан бекорга аччиғлануб оғизларидан беҳуда ямон сўзлар чиқаруб ўзларига душманларни ортдурурлар. Охиратда сўзлаган сўзларига пушаймон қилурлар. Вақт ўтгандан сўнгра фоида бермас. Аммо ҳар ким аччиғи келган вақтда аччиғини босуб чидаб қолса, сўнгидан хурсанд бўлур. Эй авлодларим, ҳилм қилмак, аччиғи келган вақтда оғир бўлмак ҳам охири роҳат бўлур.

БАШОШАТ

Башошат очиг юзлик демакдур. Очиг юзли кишининг даража ва қиймати ортур. Ҳар ким ани дўст тутар. Ёмон юзли хулқсиз болалардан Оллоҳ таоло розий бўлмас. Эй болалар! Ҳеч кимнинг кўнгилни қолдурмангиз, ўзингиздан катталарга акам, афандим, тақсир деб сўзлангиз. Ўзингиздан кичикларга укам, қариндошим, суюклигим деб сўзлангиз. Агар бу насиҳатларни қулоғингизга олуб очиг юзли бўлсангиз бу дунёда роҳат ила яшаб охиратда баланд даражаларга эришурсиз.

ТАВОЗУЪ

Яхши хулқлардан бири тавозуъдур. Маъноси кичик кўнгилли демакдир. Ҳар қанча илмлик ва ҳунарлик бўлсангиз, ҳар қанча молдору ғаний бўлсангиз, Оллоҳ таоло ҳазратларининг бир заиф бандасидурсиз. Буни ўйлаб асло кибр балосига мубтало бўлмангиз. Чунки илмлик ва ҳунарлик кишилар мевалик дарахтга ўхшайдур. Мевалик дарахтнинг ҳосили ҳар қанча кўб бўлса, шунча эгилур. Бундан ибрат олмак керак. Ҳар ким ман фолон олим, ман фолон мударрисман, ман фолон эшон, ман фолон халифа, ман фолон эшоннинг, халифанинг, фолон бойнинг ўғлиман деб манманликка кетса, Оллоҳ таоло ҳазратларининг раҳматидин йироқ

бўлурлар. Уйлаб кўрингиз, шайтон на бўлди. Эй болаларим! Оллоҳ таолонинг ризосини топай десангиз тавозуъли бўлингиз.

НАЗОФАТ

Назофат поклик маъносиндадур. Поклик яхши хулқларнинг энг улуғидур. Ҳар вақт дилу баданларингизни, кийимларингизни, ўтурган ўрунларингизни, китоб, қалам, дафтарларингизни, салла чопонларингизни, қўлу юзларингизни тоза тутингиз. Чунки тозалик Ислом динида энг муқаддас, энг кераклик бир буйруқдур. Озода болаларнинг руҳлари тоза, ақллари комил, баданлари сиҳат, димоғлари чоғ бўлуб, қадрли, қийматли бўлурлар. Таом емасдан аввал, егандан сўнг қўлни тозалаб ювмоқ суннатдур. Пайғамбаримиз поклик иймондан, демишлар. Шунинг учун ёшлиқдан покликка одат қилган кишиларнинг иймони нузли, қутли бўлур.

ШАФҚАТ

Шафқат қариндошларнинг заифларига, ожизу нотаваонларга ёрдам ва марҳамат этмакдур. Шафқатли киши кибрли бўлмас. Ўз фойдасидан аввал қариндошларини фойдасини кузатар. Ҳар ким эшигида қолмиш фақир болаларга, ота-онасиз қолмиш етиму бечораларга ота бўлуб илм ўқимакка беруб, доимо аларнинг аҳволларидан хабардор бўлуб турса жаҳолатдан қутқарур.

ЖАҲЛ

Жаҳл маъноси нодонликдур. Эй ватан болалари! Одамнинг қийматини даражасини йўқотган, ҳар турлук роҳатсизликларга қоладурган, бошқа миллатлар орасинда эътиборсиз қилган нарса жаҳолатдур. Жаҳл илмнинг душманидир. Шул сабабли жоҳил, билимсиз халқлар доимо ўзлари билмаган ҳар бир ишнинг душманидурлар. Бир миллатнинг йўқ бўлмағиға, фақир, муҳтож, ишсиз, хору залил [тубан] бўлмағиға жаҳолатдан бошқа бир нарса сабаб эмасдур. Чунончи бир миллат бир неча миллион кишидан мураккаб бўлса ҳам, жаҳолат балосига мубтало бўлса, яқинларинда бўлган кичкинагина бир миллат, бир қавмга ҳар бир ишда тўғри бўлолмаслар. Буни таърих ўқуган кишилар яхши

билурлар. Бир миллат болаларининг эру қизлари ёшликдан мактабларга, дору-л-фунунларга боруб тиришуб ўқумак ва тарбия қилувчи ота-оналари ҳиммату ғайрат ила ўқутмаклари ила бўлур. Ҳурматлик ота-оналар! Жонингиздан азиз фарзандларингизни Русияда ўлсун, Хитойда ўлсун ўқутмагингиз лозим. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳи-с-салом демишлар: «утлубу-л-илма ва лов би-с-сийн». Маъноси: илм истангизлар хитой шаҳринда бўлса ҳам. Ҳурматлик ота-оналар, ҳиммат қилиб азиз фарзандларингизни ўқитингиз, ўқитингиз!

ЯЛҚОВЛИК

✓ Хулқу одатларнинг орасинда жаҳолатдан сўнгра энг зарарлиси ялқовликдур. Ялқов бўлган киши ҳеч бир вақт роҳат кўрмас. Ҳар вақт муҳтож бўлур. Ялқовлиги сабабли муҳтожу фақир бўлган кишини ҳеч ким суймас. Бундай бола ҳеч кимдин раҳм-шафқат кўрмас. Ҳар ким ондин қочур, ялқов боладан Оллоҳ таоло ва Расул алайҳи-с-салом ҳам розий бўлмас. Ялқов кишилар фақиру муҳтожликларини ялқовликларидан кўрмасдан Оллоҳ, тақдир дерлар. Бунинг ўзи ниҳоят зўр гуноҳдур. Таърих ўқиган кишиларга Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳи-с-салом мушриклар ила муҳораба [уруш] қилганларида аскар орасинда, тоғ этакларинда дуо қилибгина ўлтурмасдан бир урушда хандақ [чуқур] кавлатуб Уҳуд уруғинда душманлар ила рўбару туруб муборак тишлари шаҳид бўлганлиги маълуму ошкордур. Ялқовликни ёмонлигиға бундан бошқа далиллар кўпдур. Ялқов болалар худонинг ғазаб қилмиш бандасидурлар.

ҚУРҚОҚЛИК

Қурқоқлик сифати ниҳоят ёмон ва зарарлик бир сифатдир. Ешликдан қурқоқликға одатланган болалар катта киши бўлганда ҳам қурқоқликлигидан ҳеч ишга кириша олмас. Нодону тарбиясиз кишиларнинг сўзларига инонуб залолату қоронғуликда қолуб тўғри йўлдин озурлар. Қоронғу уйда жин бор, ажина бор, намозшомдин сўнг кўчага чиқсанг ажина тегиб кетур, деган беҳуда сўзларга ишонуб шул ҳолга келурларки, бир қаттиг овоздин қочурлар. Қоронғуда юрушдин қўрқурлар. Бора-бора бу қурқоқликлари соясинда кўб фондали ишлардан маҳрум қолурлар. Қўблари ваҳм касалига

гирифтор бўлурлар. Эй болаларим! Сизлар қўрқоқлик соясига яқин юрмай ҳар вақт арслон юракли, шер сифатли бўлингиз. Ҳисса: қўрқоқ савдогар фоида қилмас.

ТААССУБ

Таассуб деб бир одат, бир фикр, бир сўзда қаттиғ турмакни айтулур. Агарда бир киши фондали бўлган бир ишда қаттиғу маҳкам турса, ул киши албатта чин инсон бўлур. Агарда кўбга зарар бўладурган бир ишда «йўқ, бизни боболаримиз бул ишни қилган эмас, одатимиз бундоғ эмас, зарар бўлса ҳам биз бу одатни ташламаймиз»,— деб маҳкам турса, ул киши мутаассиб ва бахтсиз киши бўлур. Андоғ кишилар иттифоқнинг бузилувига, халқнинг ғайратини сўнувига, сабаб бўлурлар. Пайғамбаримиз алайҳи-с-саловат ва-с-салом демшиларки: «Эй болаларим! Оллоҳ таоло ва Пайғамбар алайҳи-с-салом мандан розий бўлсунлар десангиз, яхшилиқ иттифоқини бузмангиз».

КИЗБ

Кизб ёлғон демакдур. Ёлғончини Пайғамбаримиз алайҳи-с-салом: «умматим эмас», дедилар. Ёлғончиликдан зарар кўрганларнинг ҳисоби йўдур.

МОЛОЯЪНИЙ

Молояъний дин, дунё учун фондаси бўлмаган сўздур. Фондасиз сўзлар вақтни бекор ўткаргандин, умрининг эгови бўлгандин айн-и ҳасратдур. Чунончи кўчада кетиб турган одамларни тўхтатуб, қайдан келасиз, қайга борасиз деб сўраб, ул одамни бекордан бекорга жавоб бер деб зўрламакнинг ҳеч фондаси йўқдур. Қайдан келса келсун, санга нима? Балки сандан ёширадурган бир иш бор бўлуб, балки санга жавоб бермакка ибo қилур, уёлур. Чунки бунда уч иш бор: ёки сўзингга жавоб бермас, ул тақдирда хафа бўлурсан, ёки ёлғон жавоб беруб гуноҳкор бўлур. Анга сан сабаб бўлурсан, ёки тўғри жавоб берур, лекин жавобиндан ўзига зарар келур. Ҳосил: молояъний инсонни кўб балоларга йўлуқтаурур. Адаб-у тарбияга лойиқ эмас сўзларни очиқ сўзламак, маъқул ишларга лаънат ўқумак, баддуо қилмак, қасам ичмак ҳаммаси малояъний ўлуб, булардан ўгурмак лозимдур.

ИФШО-ИИ СИР

Сир деб беркитилган нарсага айтилуру. Сир икки қисмга бўлинуру. Бири инсоннинг ўзининг сиридурки, они сақламак эрликдур, иккинчи дўстнинг айтмиш сиридурки, они сақламак инсониятдур. Пайғамбаримиз алайҳи-с-саловат ва-с-салом «сиррини сақлаган киши ишига молик ўлуру»—демишлар. Ҳақиқатан кишининг сирри ошкора бўлганда ул кишининг мақсудига етишмаги оғирлашуру. Сирни ҳар нечук одамга айтмак зарар келтируру. Куръон-и каримда Яъқуб алайҳи-с-салом Юсуф алайҳи-с-саломга: «Эй ўғлим, кўрган тушингни акаларингга айтма, санга ҳасад қилуб зарар кетурмасунлар»,—дедилар. Бу сўзлариндан маълум бўлуруки, сирни беркитмак керак. Ҳазрат Алий разийа-л-лоҳу анҳу: «Сирринг санинг асирингдур. Агар фош қилсанг сан анга асир бўлурсан»,—демишлар. Инсон ўзининг сиррини, бошқалардан амонат бўлган сирларни ошкор этмаги ёмон, ҳам зўр жиноятдир.

НАММОМЛИК

Намоммлик фалоний санинг ҳақингда мундоғ сўзлади, сани ёмонлади деб сўз юритмакдур. Бу наммомликни ҳар бир эшитган одам ҳеч кимга айтмасдан беркитув лозимдур. Зероки, наммомлар, чақимчилар, фосиқларнинг гувоҳликларини олиб бўлмас. Онлар ҳар хил сўзларни адовату ҳасадлариндан чиқаруб сўзламаклари тажриба ила маълум ўлмишдур. Пайғамбаримиз алайҳи-с-саловат ва-с-салом бир кун асҳобларига: «Эй умматларим! Сизга ёмон одамлардан хабар берайинми?»—деганларида саҳобалар: «Ё Расулуллоҳ, хабар беринг»,—дедилар. Расули акрам афандимиз: «Одамларнинг ёмони чақимчилик қилуб одамларни ораларини бузуб айбларини очган кишилар», дедилар. Пайғамбаримиз алайҳи-с-салом чақимчиликни дилга қилган таъсирини билдуруб: «Асҳобимдан бири иккинчисини сўзини манга еткурмасун, зероки ман кўнглим саломат, қалбим роҳатда экан вақтда сизларга йўлуқмакни суяман», дедилар. Ҳукамолардан бири, мол-ашё ўғрилариндан кўпроқ одамларнинг орасидан дўстлик, улфат, муҳаббатни ўғирлаб юрган одамлардан сақланингиз, демишлар.

Катабаху [буни кўчирди] Абду-с-салом бин Муҳаммад Абду-р-раҳмон.

Адабий-бадиий нашр

ҚОРИ НИЗОМУДДИН БИН МУЛЛА ҲАСАН
ИЛМИ АХЛОҚ

Мусаввир Т. Герасимова

Мухаррир *Ф. Камолова*. Расмлар муҳаррири *А. Мамажонов*.
Техник муҳаррир *У. Қил*.

ИБ № 150

Босмахонага 10.11.93 берилди. Босишга 14.03.94 рухсат этилди: Формат $84 \times 108 \frac{1}{32}$. Рузнома қоғози. Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма т. 1,68. Нашр. т. 0,68. Шартли ранг-оттиск 1,89. Жами 30000 нусха. Буюртма № 4368. Шартнома 36—93. Баҳоси шартнома асосида.

«Езувчи» нашриёти, 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Республикаси Матбуот давлат қўмитасининг 1-босмахонасида босилди. 700002, Тошкент, Сағбод кўчаси, 1-берк кўча, 2-уй.